

JÁN STENA, Ústav filozofie a sociológie SAV

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

STENA, J. — NOVOSÁD, F.: Civil Society under Socialism.
Filozofia 45, 1990, No. 1, p. 48.

Conceptual differentiation of civil society (bürgerliche Gesellschaft) versus the state has had a long history. Originally it rose as the means of analysis of development dynamics of capitalist society. Autonomization of structures of civil society, its relative independence upon the state is, however, a general achievement of social development. The authors consider the productive tension between civil society as the sphere of spontaneous differentiation and particular associations and the state as the representative of general interests of society to be the main reservoir of social energy and creative potential of socialism in contemporary period of its development.

Ideálom predprestavbových teórií socializmu bol kontinuálny a harmonický rast. Ilúzia o podstatnej nevyhnutnosti takéhoto rastu často premohla i zmysel pre realitu. Reálny vývin socialistickej spoločnosti bol totiž skôr všetkým iným než kontinuálnym a harmonickým rastom. Vo všetkých sférach spoločenského života sa stretávame s výkyvmi rôzneho druhu, s nepravidelnosťami, ktoré až naša túžba po usporiadaní tvaruje do zdanlivo pravidelných vývinových špirál. S takýmito špirálami sa stretávame tak vo sfére reálnych problémov, ako aj vo sfére problémového vedomia.

Vývinová špirála problémového vedomia však donedávna nebola synchronizovaná s vývinovou špirálou reálnych problémov. Pre doterajší vývin bola charakteristická skôr ich asynchrónnosť: čím boli reálne problémy komplexnejšie a zložitejšie, tým nástojčivejšie sa v politickom vedomí rozhodujúcich subjektov spoločnosti presadzovali predstavy o možnostiach „jednoduchého“ riešenia spoločenských problémov.

Je celkom možné, že jednou zo základných charakteristík situácie súčasného socializmu je práve synchronizácia reálnych problémov s problémovým vedomím. Práve táto synchronizácia umožnila takto uznať, že problémy majú komplexný a systémový charakter, že sa navzájom podmieňujú a zosilňujú, že sa nedajú riešiť „po sebe“, postupne, ale len naraz, i keď určite nie zrazu.

Predchádzajúce diskusie o problémoch rozvoja socialistickej spoločnosti boli výrazne „ekonomocentrické“. Väčšinou sa vychádzalo z presvedčenia, že jediným „reálnym“ problémom je ekonomika, že riešenie hospodárskych problémov je kľúčom k riešeniu problémov vo všetkých ostatných sférach spoločenského života, resp. že tieto problémy, t.j. problémy sociálne, politické a kultúrne sú len „odrazom“ ekonomických problémov, čírym „symptómom“, ktorý automaticky zmizne, keď sa podarí

odstrániť hlavný zdroj spoločenských bolestí, totiž problémy vo sfére materiálnej produkcie.

Bol to pravda „ekonomocentrizmus“ zvláštného razenia. Dalo by sa povedať: ekonomocentrizmus bez autentického ekonomického myslenia. Totiž ekonomocentrizmus, ktorý rozmýšľal o hospodárstve takmer výlučne v naturálnych kategóriách. Preto ani nemožno súhlasiť s názorom, že ekonomocentrizmus doterajšieho problémového vedomia bol spôsobený jednoducho tým, že v oblasti materiálnej výroby sú sociálne fakty „najtvrdšie“. Nič tak totiž „nezmäkčuje“ ekonomické fakty ako ich interpretácia vo výlučne (alebo prevažne) naturálnych ukazovateľoch. Tento ekonomocentrizmus bol spôsobený skôr tradičnou predstavou o socializme ako spoločenstve, ktoré sa zbavilo živelnosti, pričom za základný zdroj živelnosti sa považovala tovarová výroba, koordinácia ekonomickej činnosti prostredníctvom trhu.

Už zbežná rekapitulácia doterajších diskusií o problémoch socializmu (1953—56,—63,—68,—80) svedčí však o postupnej, i keď často prerušovanej, redukcii ekonomocentrizmu.

Táto redukcia ekonomocentrizmu prebehla v dvoch rovinách. Menili sa názory na povahu ekonomiky ako takého a menili sa názory na miesto ekonomiky v celku spoločenského života. Zmeny v prvej rovine sa dajú sledovať ako postupná rehabilitácia autentického ekonomického myslenia najvýraznejšie sa prejavujúca tým, že pojmy tovar, peniaze, trh, zisk znovu nadobudli plné práva v úvahách o národnom hospodárstve. Zároveň s rehabilitáciou autentického ekonomického myslenia sa mení i postavenie ekonomiky v celkovom obraze spoločenského života. Bez toho, že by sa podceňoval význam optimálneho fungovania ekonomických štruktúr, ekonómia prestáva byť „prapríčinou“ všetkého, nie je chápaná už len ako podmieňujúca, ale i ako podmieňovaná. Stále výraznejšie sa presadzuje vedomie, že riešenie ekonomických problémov je len jedným z aspektov rozsiahlejšieho komplexu problémov.

Synchronizácia vývinových špirál reálnych problémov a problémového vedomia nesie so sebou niekoľko dôsledkov. Predovšetkým sa mení subjekt problémového vedomia. Problémové vedomie už nie je charakteristické len pre niektoré segmenty spoločnosti (napr. inteligenciu), preniká všetkými sociálnymi skupinami. Vedomie nevyhnutnosti zásadných zmien sa stalo všeobecným.

V súvislosti so zmenou subjektu problémového vedomia sa mení i názor na povahu sebapoznania spoločnosti. Všeobecne sa začína akceptovať skutočnosť, že sebapoznanie spoločnosti je komplexným útvarom, v ktorom sa, súhlasne i polemicky, prelínajú veda, praktické poznanie, ideológia, umenie, filozofia. Akýkoľvek pokus absolutizovať, prípadne eliminovať jednu z týchto zložiek sebapoznania spoločnosti vedie k atrofii všetkých, predovšetkým však práve tej absolutizovanej.¹

¹ Tento proces sebaďstrukcie sebaabsolutizáciou sa dá vari najvýraznejšie ilustrovať na príklade ideológie. Ideológia má vždy artikulovať, vyjadrovať a legitimovať

Ani spoločenské vedy a tobôž ani sociológia sa nemôžu uzatvárať samé do seba. Musia znovu nadviazať produktívny dialóg so sociálnou filozofiou, ideológiou a praktickým sociálnym poznaním. Len takto, prelínaním rôznych perspektív, možno získať adekvátny pohľad na skutočnosť, jej problémy a možnosti riešenia týchto problémov.

Sociálne poznanie totiž podlieha iným vývinovým rytmom než poznanie prírody. Neriadi sa darvinovským princípom selekcie. Staršie, domnele už prekonané teórie sa málokedy odkladajú ad acta. Zostávajú priamymi účastníkmi sporov o pochopenie spoločensko-historickej skutočnosti. Ani dnes, v dobe závratnej intelektualizácie spoločenských vied sa nemožno zrieknuť poznávacej skúsenosti akumulovanej v kategoriálnych štruktúrach sociálnej filozofie, a to najmä tam nie, kde sa z našich úvah nedá eliminovať normatívna dimenzia a kde sa pokúšame zachytiť problematiku sociálneho vývinu komplexne.

Prelínanie sa rozličných foriem poznania umožňuje i zmenu pohľadu na príčiny zníženej dynamiky vývoja socialistickej spoločnosti, resp. zmenu názorov na „umiestnenie“ najvýznamnejšieho rezervoáru spoločenskej energie a potenciálov spoločnosti vôbec. Ak sa príčiny zníženej dynamiky rozvoja najprv spájali s nedostatočným osvojením idey socializmu v masách, potom s neschopnosťou vedúcich kádrov či napokon s domnelým nedoceňovaním racionality v plánovitom rozvoji hospodárstva a socializmu vôbec, v terajšom decéniu sme nútení tieto príčiny hľadať hlbšie. Vo filozofickej a sociologickej reflexii nám prichodí „obzrieť sa späť“ a preskúmať, čo vypadlo zo základnej schémy organizácie spoločnosti, hoci mysliteľská tradícia na to už dávnejšie poukázala.

Z doterajších analýz vývinovej dynamiky socializmu, ktoré vyústili takmer vo všetkých socialistických krajinách do programov prestavby, obnovy či modernizácie vyplýva, že za jeden zo základných zdrojov stagnačných tendencií, za zdroj opakovaného vzniku neproduktívnych sociálnych protirečení a konfliktov je potrebné považovať dlhodobé ignorovanie, v teórii i praxi socializmu, dialektického vzťahu medzi *občianskou spoločnosťou a štátom*.²

záujmy jednotlivých spoločenských skupín. Tam, kde sa proces artikulácie záujmov stáva monopolom „konceptívnych ideológov“ jedného záujmového zoskupenia, tam ideológia z formy *vyjadrovania* záujmov sa mení na formu ich vytvárania. V takýchto prípadoch sa zvyčajne na základe monopolu artikulácie záujmov vytvára umelá sociálna skupina, pre ktorú sa udržanie danej podoby ideologického života stáva otázkou každodenného chleba. Absolutizácia ideologického momentu poznania nakoniec vždy vedie k umŕtvneniu ideológie samotnej. Táto stráca schopnosť vyjadrovať záujmy reálnych spoločenských skupín.

² „...uskutočnenie myšlienky primátu politiky nad ekonomikou sa prejavilo prudkým rastom úlohy štátneho, administratívneho faktora v živote spoločnosti. To samozrejme taktiež priaznivo ovplyvňuje spoločenský život. Jednako však nemožno prehliadať, že namiesto očakávaného procesu postupného pohlcovania štátu „občianskou spoločnosťou“, „združením výrobcov“ došlo k pohlteniu občianskej spoločnosti štátom, k jej podriadeniu diktátu byrokratických štruktúr“ [1, s. 4].

Dnes sme teda svedkami návratu pojmového rozlíšenia občianska spoločnosť—politická spoločnosť, resp. občianska spoločnosť—štát do úvah o dnešnom stave a dejinných možnostiach socialistických spoločností.

Rozlíšenie medzi občianskou spoločnosťou a štátom je historickým fenoménom. Jeho objavenie súvisí predovšetkým s formovaním novej dominanty vo formách koordinácie ľudskej súčinnosti, so zmenou formy sociálneho sprostredkovania, ktorým jednotlivec nadobúda určitý vzťah k podmienkam svojej existencie.

Pre predkapitalistické spoločenské štruktúry boli charakteristické rozličné formy osobnej podriadenosti a pripútanosti človeka k sociálnym podmienkam svojej existencie, vrátane pripútanosti pracovníka k výrobnému prostriedku. Kapitalizmus obmedzuje sféru osobnej podriadenosti a ruší pripútanosť individua k sociálnym podmienkam ich existencie. Do popredia sa dostáva koordinácia ľudskej súčinnosti prostredníctvom ekvivalentnej výmeny (predaja a kúpy) tovarov³ a prostredníctvom zmluvných vzťahov.

Práve tieto sféry spoločenského života, v ktorých koordinácia ľudskej súčinnosti prebieha prostredníctvom ekvivalentnej výmeny a prostredníctvom zmluvných vzťahov, začínajú teoretici tohto obdobia nazývať občianskou spoločnosťou a odlišujú ju od štátnej sféry, kde primárnou formou koordinácie súčinnosti zostáva násilie.

*

Rozlíšenie medzi občianskou spoločnosťou a štátom nadobúda explicitnú podobu v 18. storočí. Za jeho pôvodcu sa zvyčajne považuje Adam Ferguson (*Essay on Civil Society* (1765)) rozvíjali ho ďalej A. Smith, J. J. Rousseau, a najmä G. W. F. Hegel. Práve pojmovým rozlíšením medzi občianskou spoločnosťou a štátom sa Hegel usiluje vystihnúť dynamiku vývoja novovekých spoločností.

Formovanie občianskej spoločnosti súvisí s civilizačným vzostupom, v ktorom sa rozvoj výroby spája so vznikom moderných foriem vlastníctva a nových podôb deľby práce. Dôsledkom civilizačného vzostupu je zmena vzťahu medzi partikulárnymi záujmami (reprezentovanými predovšetkým expanziou tržných vzťahov) a záujmami všeobecnými (za ich reprezentanta Hegel považuje štát).

Slobodní občania ako súkromné osoby sledujú svoj vlastný záujem a vstupujú pritom do rôznych asociácií. Tak vznikajú inštitúcie, ktoré zohrávajú úlohu sprostredkovateľa a zmierovateľa zvláštnych záujmov. Občianska spoločnosť pozostáva teda zo slobodných občanov, ktorí vystupujú zároveň ako súkromné osoby a ako členovia rozličných asociácií (rodiny, korporácie, stavy, strany). Korelácia: individuum—štát je pre

³ Špecifickým prípadom je predaj a kúpa pracovnej sily.

Hegela neužitočnou abstrakciou. Veď konkrétne individuum vždy žije zároveň v niekoľkých sieťach spoločenských vzťahov. V občianskej spoločnosti je právo zároveň slobodou i povinnosťou, predpokladá rovnosť a umožňuje nerovnosť. Sloboda a rovnosť pred zákonom je podmienkou reprodukcie tržných vzťahov, v rámci ktorých sa zároveň vytvárajú a reproduktujú sociálne nerovnosti.

Všeobecné záujmy Hegel spája so štátom. Štát je pre neho základom, podmienkou i cieľom spoločnosti. Štát napomáha udržiavaniu sféry zvláštnych záujmov, chráni v nej prvok všeobecného, tie korporácie a stavy, ktoré napomáhajú realizácií všeobecného záujmu. Ciele sú najvyššie spoločné vo sfére občianskej spoločnosti, v štáte sú všeobecné. V duchu Hegelovej filozofie štát nie je východiskom spoločenskej zmluvy. Nie je výsledkom kompromisu medzi vôľami a cieľmi jednotlivcov. Je prejavom toho, čo je objektívne, všeobecné a rozumné.⁴

Občianska spoločnosť je teda sférou, v ktorej prebiehajú procesy spontánnych diferenciácií a partikulárnych asociácií individuí, resp. skupín individuí. Štát zasa, ako regulátor občianskej spoločnosti, vystupuje ako reprezentant všeobecného záujmu, ako reprezentant celku.⁵

Marxizmus zaujal k pojmu občianskej spoločnosti a k rozlíšeniu občianska spoločnosť-štát ambivalentný postoj. I keď K. Marx a F. Engels rešpektujú emancipačný potenciál občianskej spoločnosti (v *Nemeckej ideológii* ju označujú za „ohnivko a arénu celých dejín [4, s. 37]), predsa ju len považujú za prejav odcudzeného vzťahu človeka k sociálnym dimenziám svojho bytia, resp. sústreďujú pozornosť na odhalenie nelegitímnosti nároku štátu reprezentovať všeobecné záujmy, záujmy celku.

Po Marxovi sa pojem občianskej spoločnosti z marxistických analýz spoločenského života vytráca. Pozornosť marxistických teoretikov sa orientuje na skúmanie štátu, resp. na analýzu foriem, ktorými sa partikulárne záujmy vládnučích tried prezentujú ako záujmy všeobecné. Mimo zorného poľa zostáva sféra občianskej spoločnosti, a tiež štruktúra politickej spoločnosti je predmetom analýz len potiaľ, pokiaľ sa cez ňu realizujú záujmy vládnučích tried. Nadstavbovým inštitúciám buržoáznej spoločnosti (i keď sa od poslednej tretiny 19. stor. evidentne formovali aj pod tlakom socialistického hnutia) sa takmer úplne uprel emancipačný potenciál.⁶

K pojmu občianskej spoločnosti sa vracia až A. Gramsci. Vidí rozširovanie sféry vplyvu štátu, zároveň však zisťuje premenu, rast vnú-

⁴ Hegel dôsledne situoval štát mimo protirečenie občianskej spoločnosti a pokladal ho za stelesnenie „rozumu“. [Pozri 2, s. 423].

⁵ J. Orzeľ upozorňuje, že Hegelovo chápanie občianskej spoločnosti umožňuje považovať za jej základnú charakteristiku schopnosť samoorganizácie a samoregulácie (3, s. 87).

⁶ Právo v buržoáznej spoločnosti sa takmer so samozrejmosťou stotožňuje s buržoáznym právom, demokratické výdobytky so zložkami buržoáznej demokracie, atď.

tornej členitosti a komplexnosti štruktúr občianskej spoločnosti. Podľa A. Gramsciho občianska spoločnosť už nepozostáva len z asociácií na báze spoločných ekonomických a sociálnych záujmov. Za jej podstatnú zložku začína považovať asociácie na báze spoločne uznávaných hodnôt. Ťažiskom občianskej spoločnosti už nie je len ekonomika, ako tomu bolo u Hegela, ale zároveň i kultúra a ideológia. Gramsci prichádza k záveru, že práve štruktúry občianskej spoločnosti tvoria dnes stabilizačné jadrá buržoázneho spoločenského poriadku, tvoria rezervu buržoáznej hegemonie, zabrahujú, aby sa ekonomické krízy bezprostredne premietali do politickej roviny. Ba nielen to, pojmom „pasívna revolúcia“ sa Gramscimu darí diagnostikovať emancipačný potenciál inštitucionálnych štruktúr utváraných v rámci kapitalistických foriem produkcie materiálnych podmienok spoločenského života.

Gramsci dokazuje politickú funkciu občianskej spoločnosti na historickom materiáli z revolúcií po I. svetovej vojne. Ich úspešnosť dáva do súvislosti s pomerom medzi občianskou spoločnosťou a štátom. „Na Východe bol štát všetkým, občianska spoločnosť tam bola v štádiu zrodu a beztvará. Na Západe bol medzi štátom a občianskou spoločnosťou primeraný vzťah a pri otrasoch štátu vyšla hneď na povrch robustná stavba občianskej spoločnosti. Štát bol len predsunutý zákop, za ktorým stála silná refaz pevností a kazemát. Pochopiteľne, ide tu o približné uvažovanie, ktoré má od jedného štátu k druhému rozličnú platnosť...“ (5, s. 321).

Významnou odlišnosťou A. Gramsciho, a zdá sa, že odôvodnenou pre podmienky socializmu, oproti hegelovsko-staromarxistickej tradícii je situovanie občianskej spoločnosti medzi ekonomickú základňu a striktné politické štátne inštitúcie. Zároveň jej pripisuje rozhodujúci význam a značnú autonómiu v rámci spoločenskej nadstavby (6, s. 104), ktorú tvoria politické inštitúcie štátu a neštátne inštitúcie občianskej spoločnosti. Zdôrazňuje sprostredkujúcu (v zmysle pojednania, mediácie) úlohu občianskej spoločnosti, medzi ekonomickou základňou a štátom.

Podľa Gramsciho štát nie je cieľom samým osebe, ale aparátom, nástrojom, reprodukujúcim nie spoločné, ale partikulárne záujmy; nie je to inštitúcia nadriadená, ale podriadená občianskej spoločnosti. Napokon v zhode s K. Marxom nepovažuje štát za trvalú, ale prechodnú inštitúciu, ktorá je určená na zánik súhlasne s premenami spoločnosti. Marxizmus ohlasuje novú éru v dejinách ľudstva, ktorej cieľovým stavom nie je akási nová občianska spoločnosť, ale nový typ pospolitého spoločenského života, ktorý v konečnom dôsledku naspäť pohltí les forces propres (vlastné sily) odcudzené v štáte. Sám Gramsci nazýva budúcu spoločnosť „regulovanou spoločnosťou“. Dovtedy však je nevyhnutné rozlišovanie politického štátu a občianskej spoločnosti a riešiť protirečenia medzi nimi.

Koncepciu A. Gramsciho poznamenáva učenie o hegemonii vládnucej triedy. Vybojáva ju politická strana (podľa neho politické strany

reprezentujú občiansku spoločnosť popri iných organizovaných i spontánnych zoskupeniach), ktorej úlohou je vyvažovať záujmy prejavujúce sa v pluralistickej štruktúre občianskej spoločnosti. Hegemónia sa nikdy nezakladá iba na prinútení, násilí. Hegemóniu umožňuje kombinovanie násilia a konsenzu. Práve v štruktúre občianskej spoločnosti sa organizujú základné vrstvy konsenzu, pričom konsenzus na rovine politických štruktúr je sekundárny, odvodený. Činnosť politickej strany reprezentujúcej vládnu triedu (Gramsci súdi, že strana plní v občianskej spoločnosti podobnú funkciu, akú v politickom živote zohráva štát), je jedným z mechanizmov, ktorými sa realizuje donútenie a zabezpečuje súhlas verejnosti.

*

Rozlíšenie občianska spoločnosť — štát si zachováva platnosť i za horizontom buržoáznych foriem spoločenského života. Autonomizácia štruktúr občianskej spoločnosti, jej relatívna nezávislosť od štátu je všeobecným prínosom sociálneho vývoja. Tam, kde proces utvárania spontánnych asociácií na základe partikulárnych záujmov je zabrzdený, nevyhnutne dochádza k novým formám odcudzenia, k rozdeľovaniu spoločenského života na „oficiálny“ a „neoficiálny“ (tieňová ekonomika, kultúra, ba dokonca i politika).

Pojmové rozlíšenie „občianska spoločnosť versus politická spoločnosť (štát)“ je vedeckou abstrakciou, ktorá aj v realite socializmu odráža faktické vzájomné pôsobenie na seba dvoch odlišných sfér (rezov) nášho života. Pnutie, ktoré medzi nimi jestvuje, na jednej strane provokuje k popretiu jednej z týchto stránok (v poznaní), alebo k podriadeniu si jednej stránky druhou (v mocensko-politickej praxi). Na druhej strane je to pnutie produktívne, lebo spoločnosti umožňuje priebežne odhaľovať protirečenia jej vývoja a fungovania, včas organizovať sily na ich riešenie.

Reštitúcia „občianskej spoločnosti“ v programe socialistickej výstavby nie je podceňovaním sily štátu a významu politiky, t. j. realizácie všeobecných záujmov v našom živote. Ide tu skôr o obnovu priestoru pre spontánnu prejav rozmanitých subjektov, ktoré sa formujú v dôsledku združovania okolo zvláštnych záujmov prevažne nepolitickej povahy. Ako príklad možno uviesť rodiny, sociálne integrované obce, občianske iniciatívy, hnutia, kultúrne a iné spolky. Na vyššej úrovni organizácie občianskej spoločnosti vznikajú politické strany, ktoré presadzujú spoločné záujmy makroskupín (ich činnosť sa odvíja od sociálno-triednej určenosti).

Predkladáme na diskusiu chápať občiansku spoločnosť v podmienkach socializmu ako sféru združovania sa občanov pri realizácii ich zvláštnych (viac alebo menej spoločných) záujmov, pričom toto združenie je založené na slobodnej voľbe každého účastníka. V činnosti

dobrovoľného združenia je každý konfrontovaný so záujmami rovnakého typu (rovnakej šance). Charakter väzieb medzi účastníkmi združenia predpokladá reálnu možnosť odstúpiť od daného združenia a vstúpiť do iného alternatívneho zmluvného zväzku. Jednotlivci naň delegujú časť svojich práv a združenie im garantuje realizáciu či ochranu ich záujmov, čo je prínosom pre obe strany. Pre občiansku spoločnosť sú typické procesy spontánneho organizovania a sebaregulácie. Inými slovami, je to sféra, kde sa občania združujú k riešeniu spoločných záležitostí bez toho, aby pritom „zamestnávali“ štátnu moc.

Medzi typické oblasti, kde sa môže uplatniť občianska spoločnosť v podmienkach socializmu, patrí sféra práce. Tu treba skúmať možnosti jej rozvoja vzhľadom na podmienky spoločenského vlastníctva, ktoré právne zastupuje štát. Tento utvára zložitý systém vzťahov, v ktorom jednotlivci zaujímajú rozličné miesta (pozície), umožňujúce im disponovať s rozlične veľkými časťami spoločenského vlastníctva, podieľať sa na rozhodovaní v spoločenskom výrobnom procese (držba, používanie) alebo aj na rozhodovaní o spotrebe produktu. Pri stagnácii rozvoja foriem spoločenského vlastníctva sa medzi obyvateľstvom navrstvili diferenciálne procesy vyvolané účasťou alebo absenciou v disponovaní výrobnými prostriedkami a podnietili vznik parazitných skupín, vedome blokujúcich pôsobenie ostatných ohniviek a praktík občianskej spoločnosti.

Ďalej je to sféra spotreby, kde v popredí pozornosti stoja nevyužité možnosti pôsobenia občianskych iniciatív proti tlakom vyplývajúcim z trhu výrobcu. Napokon je to sféra každodenného života, súhrn príbuzenských, susedských a ostatných medzisobných interakcií. Tu by sme mali skúmať, ako koreluje vedecká pravdivosť vytýčených historických premien so spôsobmi ich zakotvenia v hlavách a srdciach ľudí prežívajúcich svoju každodennosť, lebo od toho závisí aj ich praktické konanie [7, s. 122].

„Občianska spoločnosť“ si v podmienkach socializmu zachováva suverénny pomer k politickému štátu a realizuje ho tak vo voľbách, keď ide o demokratickú procedúru vyčleňovania zo svojich radov legitímnych zástupcov do politických štruktúr, ako aj uskutočňovaním spoločenskej kontroly zdola. Ide tu o transformovanie sociálnych záujmov „občianskej spoločnosti“ do politickej roviny. Vo svojej verejnej mienke akceptuje alebo odmieta právne akty regulujúce jej život, či tiež úradné delegovanie osôb a kompetencií na zodpovedné miesta v riadení. Vnútrošnou tendenciou „občianskej spoločnosti“ je smerovanie k samospráve, a to aj napriek rastúcej úlohe štátu v súčasnej historickej epoche.

Základnou črtou „občianskej spoločnosti“ je prehlbujúci sa pluralizmus, ktorý je podmienkou reprodukcie mnohotvárnosti života, organickým stimulom rozvoja talentu ľudí a ich tvorivého prejavu. Taká črta je ex definitione odvodená od rozmanitosti záujmov, ktoré vyvolávajú spontánnu diferenciáciu a rozmanité združovanie: sa občianstva pre ich

realizáciu. Akceptovanie tejto „sociomorfológie“ politickým štátom znamená legalizáciu rozmanitosti procedúr artikulácie zvláštnych záujmov ako aj pestrosť spôsobov ich verejnej obhajoby. V konečnom dôsledku rozvinutie tejto stránky „občianskej spoločnosti“ vyúsťuje v odmietnutí fanatizmu všeriaditeľnosti (pozri kritiku I. G. Ionina) a v prijatí novej paradigmy „pobádajúceho riadenia“.

Z funkcionálneho hľadiska „občianska spoločnosť“ znamená vypracúvanie konsenzu pre spoločné záujmy, a najmä zabezpečenie realizácie všeobecného záujmu. To so sebou prináša nasadenie praktík negociácií (sprostredkovanie, pojednanie, zmierovanie). Konfliktné situácie sa riešia na pôde občianskej spoločnosti, politický štát sa angažuje až do realizácie prijateľného riešenia. To má blahodárny vplyv na stabilitu štátu, ale aj na celkovú dynamiku rozvoja, lebo protirečenia a konflikty sa nastoľujú a riešia na pôde, kde „nevládne precitlivosť“ a „podozrievavosť“; nastoľuje sa a rieši všetko, čo sa dá na horizontálnej rovine zvládnuť.

Viacere implikácie pre vzájomné vzťahy medzi „občianskou spoločnosťou“ a „politickým štátom“ vyplynuli už z doterajších úvah. Historické skúsenosti ukazujú, že potlačenie ktorejkoľvek stránky v prospech tej druhej vyúsťuje do retardačných alebo rozkladných vplyvov na celok spoločenského života. „Nedorozvinutie“ občianskej spoločnosti v socializme malo za následok rast etatizmu, autonómnosti byrokratických štruktúr a s tým súvisiacej supremačnej (vrchnostenskej) politickej kultúry v celej riadiacej sfére, podcenenie a inštrumentalizáciu ľudských hodnôt. Je to paradox vývoja socializmu, ktorý v Leninovej interpretácii chápeme ako dielo tvorivej činnosti mas, vyrastajúce z masového spoločenského hnutia. Na druhej strane, rozkladným smerom pôsobí explozívne oživenie občianskej spoločnosti, keď sa objavuje podcenenie jej náprotivku s jeho sprievodnými atribútmi, ako je spoločenský poriadok a disciplína. Vtedy sa objavuje aj živelné „prepolitizovanie“ spoločenského života, radikalizácia jestvujúcich spoločenských konfliktov a v dôsledku rozrastajúcich sa nátlakových akcií na štát dochádza k „turbulencii“ v rozhodovacích procesoch. Pri adekvátne nerozvinutej politickej kultúre, vzťahov medzi riadenými a riadiacimi spád udalostí v novovzniknutej situácii spravidla určujú extrémne sily, nadradujúce svoje konjunkturálne záujmy nad celospoločenskú nevyhnutnosť uskutočnenia reforiem (ekonomiky, politiky, atď.), a tým hazardujú s ich osudom.

Pojem „občianska spoločnosť“ má svoje konkrétne-historické koordináty. Socialistická revolúcia predpokladá, že proletariát vedený revolučnou stranou ovládne občiansku spoločnosť súkromnovlastníckeho typu a odstráni starú politickú spoločnosť s jej buržoáznym štátom. Po dobytí moci je úlohou víťaznej triedy udržať svoju domináciu v pretvorenej občianskej spoločnosti a v novom štáte. Otvára sa tým široká varieta

nových problémov centrovanej okolo *spostredkujúceho článku* v hnutí tejto triedy ako organizátora jej ďalších úsílí v podmienkach, keď sa stala vládnuťou. Postavenie revolučnej strany sa zdvojilo, pripadá jej úloha riešiť otázku svojho postavenia v občianskej spoločnosti a zabezpečenia svojho vplyvu v štátno-mocenských štruktúrach. Jej činnosť sa komplikuje, roztvára sa priestor kontrafinalitného pôsobenia a na rastúci tlak k sebaremene reaguje pod vplyvom vnútorných zotrvačných síl rozporne (akoby pod vplyvom sebazáchovy).

Zrejme platí, že v tej miere, ako sa vedúca politická sila ohradzuje od občianskej spoločnosti, z ktorej vyšla, jej faktický revolučný potenciál vyprcháva, jej ciele sa nepozorovane autonomizujú a v dôsledku toho v hnutí panujúcej triedy iniciačnú úlohu *spostredkujúceho článku* prenecháva iným. Na program dňa prichádza prestavba organizátorského centra socialistického hnutia, ktoré sa dostáva do širších sociálnych koláží. Organizátorské centrum v novej podobe bude zrejme intenzívnejšie absorbovať prvky a potencie občianskej spoločnosti.

Vari najväčší myšlienkový potenciál obsiahnutý v rozvíjaní občianskej spoločnosti v socializme sa spája s procesmi sociálnej samoorganizácie a problematikou sebaregulačných mechanizmov. Po viacdesaťročných skúsenostiach socialistického rozvoja už vari niet potreby osobitne zdôvodňovať, že centralizované (profesionálne) riadenie štátu ani ústredné (politické) vedenie krajiny nie sú v stave zvládnuť komplexné riešenie problémov spoločenského života, pokiaľ ostanú „vypnuté“ na spontaneite založené sebaregulačné mechanizmy a procesy samoorganizácie. Tieto skúsenosti ďalej ukazujú, že ďalší rozvoj socializmu sotva možno zabezpečiť procedúrou zdokonaľovania implantácií v ústredí projektovaných schém do zložitých tkanív spoločenského života. Dialektika rozvoja socializmu si nástojčivo vynucuje, aby ústredie (s jeho funkciami riadenia a vedenia) sa čoraz väčšími zameriavalo na vytváranie rámca podmienok, v ktorom inovácie spoločenského života budú vyrastať zdola, zbavené naordinovanej uniformity, budú nepredpojatou priamou odpoveďou na potreby života, a čo je hlavné, spravidla budú lepšie rešpektovať prirodzené vývinové tendencie (s vylúčením diskontinuity a neadresnosti).

Občianska spoločnosť v socializme je pracovným poľom, kde sa spotrebúva spontánna iniciatíva občanov pri tvorbe spoločenských inovácií a preveruje sa opodstatnenie navrhovaných variantov ešte pred ich realizáciou. V jej rámci sa preskupujú a formujú nové subjekty zviazané s realizáciou takýchto spoločenských inovácií (samoorganizácia = obohatenie pôvodných štruktúr) a na báze záujmovej diferenciácie sa aktivizujú jestvujúce zoskupenia ako subjekty sebaregulačných mechanizmov (sebaregulácia = reagencia na meniacu sa situáciu využitím spätných väzieb). Nezanedbateľným prvkom pôsobenia občianskej spoločnosti v socializme je obohacovanie stimulácie ľudí k prospolo-

čenskej činnosti, ktorá postupne vyprchávala v doteraz rigidných riadiacich a politických štruktúrach.

September 1989.

Všetky články ktoré boli uvedené v predchádzajúcich tematických blokoch, boli schválené na zasadnutí redakčnej rady časopisu Filozofia v septembri 1989.

LITERATÚRA

1. Naše učenie je silné pravdou. Vystúpenie A. Jakovleva na ideologickom aktíve v Prahe. In: Pravda 17. XI. 1988.
2. LUKACZ, G.: Der junge Hegel. Aufbau Verlag Berlin 1954.
3. ORZEE, J.: Relácia pomiedzy państwem a społeczeństwem obywatelskim u Hegla i Marksa. In: Studia filozoficzne 1987, č. 9.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
5. GRAMSCI, A.: Spoločnosť, politika, filozofia. Bratislava 1988.
6. GÓRSKI, E.: Kategória społeczeństwa obywatelskiego u Gramsciego i jego recepcja. In: Studia filozoficzne 1987, č. 9.
7. PŁUŻAŃSKI, T.: Społeczeństwo obywatelskie i życie codzienne. In: Studia filozoficzne 1987, č. 9.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛИЗМА

Ян Стена — Франтишек Новосад

Понятнейшее различие гражданское общество versus государство имеют свою сложную историю. Первоначально оно возникло как средство анализа динамики развития капиталистического общества. Автономизация структур гражданского общества, его относительная независимость от государства является однако общим положительным фактором социального развития. В продуктивном напряжении между гражданским обществом как сферой спонтанных дифференциаций и партикулярных ассоциаций и государством как представителем всеобщих интересов общества мы видим главный источник общественной энергии и творческого потенциала социализма на современном этапе его развития.

DIE BÜRGERLICHE GESELLSCHAFT UNTER DEN BEDINGUNGEN DES SOZIALISMUS

Ján Stena — František Novosád

Die Begriffsunterscheidung bürgerliche Gesellschaft versus Staat hat eine verwickelte Geschichte hinter sich. Ursprünglich wurde sie eingeführt als Mittel der Analyse der Entwicklungsdynamik der kapitalistischen Gesellschaft. Die Autonomisierung von Strukturen der bürgerlichen Gesellschaft, deren relative Unabhängigkeit vom Staat gilt jedoch als Allgemeingut sozialer Entwicklung. In der produktiven Spannung zwischen bürgerlicher Gesellschaft als Sphäre spontaner Differentiationen und den partikulären Interessen der Gesellschaft erblicken wir das Hauptreservoir von gesellschaftlicher Energie und kreativem Potential des Sozialismus in der gegenwärtigen Etappe seiner Entwicklung.